

UOT 37.1

Lalə Akif qızı Məmmədli

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0003-0686-3627>

E-mail: lale23@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).43-46](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).43-46)

TƏLİM PROSESİ VƏ AUDİTORİYADANKƏNAR TƏDBİRLƏR TƏLƏBƏLƏRDƏ FƏAL HƏYAT MÖVQEYİNİ FORMALAŞDIRMSQ VASİTƏSİ KİMİ

Lalə Akif Məmmədli

leading specialist at the

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, doctor of philosophy in pedagogy

THE TEACHING PROCESS AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES AS A MEANS OF FORMING AN ACTIVE LIFE POSITION IN STUDENTS

Лала Акиф гызы Мамедли

ведущий специалист Института Образования Азербайджанской Республики,

доктор философии по педагогике

УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС И ВНЕАУДИТОРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ У СТУДЕНТОВ

Xülasə. Ali təhsil müəssisələri tələbələrində fəal həyat mövqeyinin səmərəli şəkildə formalaşdırılması baxımından təlim prosesi və auditoriyadankənar tədbirlər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mühazirə və seminar məşğələlərində müəllim nəzərdən keçirilən bu və ya digər mövzunu tərbiyəvi baxımdan istiqamətləndirməlidir. Təbii ki, qarşıya konkret məqsəd qoyulmalıdır.

Açar sözlər: *mövqe, fəal mövqe, fəal həyat mövqeyi, təlim prosesi, auditoriyadankənar tədbirlər, tələbələr, fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması*

Abstract. The educational process and extracurricular activities are essential for the effective development of a proactive attitude in university students. During lectures and seminars, the instructor should guide the topic being studied from an educational perspective. Of course, a specific goal must be set.

Keywords: *attitude, proactive attitude, proactive attitude, teaching process, extracurricular activities, students, development of a proactive attitude*

Аннотация. Учебный процесс и внеучебная деятельность имеют большое значение для эффективного формирования активной жизненной позиции у студентов высших учебных заведений. На лекциях и семинарах преподаватель должен направлять изучаемую тему с образовательной точки зрения. Естественно, необходимо поставить конкретную цель.

Ключевые слова: *позиция, активная позиция, активная жизненная позиция, учебный процесс, внеаудиторная деятельность, студенты, формирование активной жизненной позиции*

Tədris materialının tələbələr tərəfindən mə-nimsənilməsi üçün mövzular başa düşülməli, mövcud bilikləri zənginləşdirməli, onlarla müqayisəsi aparılmalı, ümum biliklər sisteminə daxil edilməlidir. Anlama – mə-nimsəmə prosesində özünəməxsus xüsusi yer tutur. Tədris materialının səmərəliliyinə nail olmaq üçün tələbə biliklərin

müqayisə olunması, təhlili və ümumiləşdirilməsi prosesinə qoşulmalıdırlar.

Biliklərin ümumiləşdirilməsi nəticəsində anlayış yaranır. Anlayış təfəkkürün formasıdır ki, onun köməyi ilə əşya və təzahürlərin mövcud əlamətlərinə aydınlıq gətirilir. Anlayış öz ifadəsini sözlərdə tapır.

Məzmununu dəqiq açılması tərifi adlanır. Anlayışın formalaşdırılması – mürəkkəb fikri prosesdir. O, müəllim tələbələrin təfəkkürünün inkişafına qayğı göstərdiyi təqdirdə uğurla həyata keçir.

Təfəkkürün inkişaf etdirilməsi mürəkkəb və uzunsürən prosesdir. Təlim əməyinin təhlilindən görünür ki, mürəkkəb fikri proses olaraq yalnız şüur deyil, eyni zamanda tələbələrin hissləri, iradəsi də fəaliyyətdə olur. Bu son dərəcə məsələ müəllimin diqqət mərkəzində dayanmalıdır.

Tədris materialının keyfiyyəti həmin fəaliyyət növünə tələbələrin marağından xeyli dərəcədə asılıdır. Öyrənilən materialın möhkəmləndirilməsi aşağıdakı metodik tələblərdən asılıdır:

1) möhkəmləndirmə tələbələrə maraq oyadan müxtəlif metodların köməyi ilə həyata keçirilməlidir;

2) biliklərin möhkəmləndirilməsi zamanı tələbələrin əyani vasitələrdən faydalanması məsləhətdir. Texniki vasitələrdən istifadə, müxtəlif praktik tapşırıqları yerinə yetirməsi məqsəduşgundur;

3) müəllim tələbələri möhkəmləndirməyə kömək göstərəcək priyomlarla silahlandırılmalıdır;

4) mühazirə və seminar məşğələləri elə təşkil olunmalıdır ki, tələbələr tədris materialının faydasını görə bilsinlər, öyrənilənlərin praktik tətbiqi ilə bağlı bacarıqlara sahiblənsinlər.

Təlim fəaliyyətində zəruri bacarıqlara malik olmadan tələbələrə təlimə yaradıcı münasibət formalaşdırmaq qeyri-mümkündür. Hər bir uşaq - oğlan və qız bacarığa, hər şeydən əvvəl gündəlik həyatda, məişətdə yiyələnir. Bu sahədə ailənin rolu da çox böyükdür. Hər hansı işin uğurlu icra mexanizmini uşağa aydınlaşdırmaq və nümayiş etdirmək, işi dəqiq, sürətli və şüurlu şəkildə görmək ata-analardan çox asılıdır.

Hələ məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda özünəxidmət əməyinə qoşulmaq, məişət cihazlarını işlətmək, mənzili yığışdırmaq, otaq bitkilərinə qulluq göstərmək, öz paltarını yumaq və ütüləmək və s. işləri yerinə yetirmək bacarıqları təşəkkül tapır. Bacarıqların meydana gəlməsi və formalaşması məktəbdə davam etdirilir. Şagirdlər riyaziyyat və texnologiya dərslərində ölçmə və hesablama işlərini görür, çox da mürəkkəb olmayan texniki hesablamaları aparırlar. Evdə və məktəbdə görülən işlər nəticəsində məktəblilərə səmərəli fəaliyyət göstərmək kimi mühüm bacarıq asılanır, hərəkətlərdə cəldlik,

dürüstlük, çeviklik yaranır, vərdislər meydana gəlir.

Müasir pedaqogika və psixologiyaya görə, təlimin vəzifəsi yalnız bilikləri mənimsəmək və tətbiq etməkdən ibarət deyil, həm də bilikləri əldə edə bilməkdən ibarətdir.

Bu vəzifələr fonunda bir sıra zəruri bacarıqların formalaşdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Həmin bacarıqlara aiddir: öz diqqətini başlıcaya yönəltmək, hadisələri müqayisə və təhlil etmək, onları ümumiləşdirmək, öz işini, fəaliyyətini və tələbələrin işlərini qiymətləndirməyi bacarmaq və s. bacarıqları.

Tələbələr qeyd olunan bacarıqlara yiyələnmədikdə zəruri biliklərə sahiblənmək yolunda uğur qazana bilmirlər. Kor-təbii təşəkkül tapan bacarıq və vərdislər qeyri-sabit xarakter alır.

Biliklərlə yanaşı vərdislərin rolu da böyükdür. Vərdiş məşq, təmrin, tapşırıq və öyrənməyə marağın inkişaf etdirilməsi sayəsində yaranır. Fəqət vərdiş ömürlük verilmir. O, möhkəmləndirilməsə, nə qədər möhkəm olsa da öz gücünü itirə bilər, başqa sözlə, vərdiş olmaqdan qalar.

Bacarıq və vərdislərin lazımı səviyyədə formalaşdırılması – idarəolunan səviyyədə təlim adlanır. Bu yolla bacarıq və vərdislərə sahiblənmək yüksək şüurluluğu, həssaslığı, nəticələrin yetərli olması ilə diqqət mərkəzinə gəlir.

Biliklərin möhkəmləndirilməsində, bacarıq və vərdislərin səmərəli təşəkkülündə tələbə yaddaşının səviyyəsinin inkişafı önəmli rol oynayır. Yaddaş idrak fəaliyyəti prosesində inkişaf edir və təkmilləşir.

Yaddaşın inkişaf etməsi, daha məqsədyönlü həyata keçməsi, idarə edilən olması üçün müəllim təlimin hər hansı mərhələsində tələbələrin yaddaşının xüsusiyyətlərini öyrənməli, bəzi tələbələrə onların inkişafının tipik çatışmazlıqlarını aşkara çıxarmalıdır.

Bilik, bacarıq və vərdislərin təcrübədə tətbiqi başlıca məsələdir. Nəticələrin təhlili aparıldığı təqdirdə təlim prosesi səmərəli şəkildə alır. Bu təhlil müəllim üçün sox vacibdir. Təhlil zamanı aşkarlanan müsbət və mənfi cəhətlər təlim prosesinin yüksək səviyyədə idarə olunmasına, tələbələrin inkişafına imkan verir.

Tələbələrin təlim fəaliyyətində motivlər böyük rola malikdir. Təlim motivləri arasında idrak maraqlarının tərbiyə olunması böyük əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatlardan görünür ki, idrak marağının təsiri altında tələbələrin təlimi

asan, sərbəst, sürətli və yüksək nəticələrlə müşayiət edilir. İdrak maraqlarının formalaşdırılmasının çox mühüm şərti – təlimin yüksək səviyyəsidir. İdrak marağı inkişaf edərək idrakı tələbata keçə bilər.

Təlim prosesinə xas bir sıra ümumi qanunauyğunluqlar vardır. Həmin qanunauyğunluqlar tədrisin səmərəli idarə olunması yollarının işləyib hazırlanmasına öz köməyini göstərir. Qanunauyğunluq təlimin başa düşülməsi üçün nəzəri əsas rolunu oynayır. O, praktik fəaliyyət üçün bilavasitə göstərişlər vermir, lakin qanunauyğunluğun müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması təlimin təşkili ilə əlaqədar nisbətən dəqiq elmi cəhətdən yoxlanılmış göstəriciləri işləyib hazırlayır.

Pedaqogika elmi təlimin və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə dair öz sözünü lap çoxdan demişdir. Pedaqogika və psixologiya təlimdə təhsilənlərin bir sıra priyom və yollarına diqqət yetirmişdir. Lakin təlim prosesində tələbələrin inkişafının tam və dərinlən əsaslandırılması yalnız psixologiya və pedaqogikanın söylərinin əlaqələndirilməsi ilə mümkündür.

L.S.Viqotski öz əsərlərində belə bir fikri irəli sürmüşdür ki, təlim prosesi uşağın inkişafının dünənə deyil, bu gününə yönəlməlidir, inkişafda irəliyə doğru gedib olsun, şagirdin inkişafında yeninin mənbəyinə xidmət göstərsin.

Psixoloq əqli inkişafın iki səviyyəsini diqqət mərkəzinə gətirirdi: birinci səviyyə – şagirdin hazırkı mərhələdə yiyələndiyi səviyyə (fəal inkişaf səviyyəsi); ikincisi, daha yüksək səviyyə – ən yaxın inkişaf səviyyəsi.

Uşaq hər bir hərəkəti ilk dəfə böyüklərin rəhbərliyi ilə yerinə yetirir. Lakin onlara yiyələndikdən sonra onları müstəqil icra edir. Beləliklə, bu gün yaxın inkişaf səviyyəsinə, sabah – təlimin təsiri ilə fəal inkişaf səviyyəsinə keçir.

Ən yaxın inkişaf zonası təlimin köməyi ilə yaradılır, inkişafı sürətləndirir. Təlim prosesinin hər bir mərhələsi uşağın inkişafının əldə olunmuş səviyyəsinə əsaslanmalıdır. Bu ideya intensiv şəkildə psixologiyada və didaktikada inkişaf etdirilmişdir.

Biz təlim prosesinin böyük, geniş imkanlarından danışırıq. Təlim prosesi, bildiyimiz və qeyd etdiyimiz kimi, 3 əsas funksiyaya malikdir: təhsilləndirici (zəruri biliklərlə əhatə olunma), tərbiyələndirmə (tərbiyələndirici) və inkişafetdirici. Hər bir fənnin təhsilləndirici, tərbiyə

yələndirici və inkişafetdirici imkanları vardır. Bu və ya digər fənn üzrə ayrı-ayrı mövzular tələbələrdə mədəni keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi baxışından zəngin material verir. Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması mədəni tərbiyənin ən mühüm komponentlərindən, tərkib hissələrindən biri, mədəni tərbiyənin başlıca vəzifələrindən biridir.

Ali təhsil müəssisələrində tələbələrdə fəal həyat mövqeyinin tərbiyə olunması nöqtəyindən pedaqogika, sosial pedaqogika, ailə pedaqogikası, milli əxlaq və ailə etikas, ailə dəyərləri, psixologiya, pedaqoji psixologiya, etnopsixologiya, ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi fənlərinin imkanlarından faydalanmaq olar.

Şəxsiyyət rəşional, emosional və iradi komponentləri əhatə edən əsas və mürəkkəb bir varlıqdır. Odur ki, həyata proaktiv yanaşmanın uğurla inkişaf etdirilməsi üçün təhsilə hərtərəfli yanaşmanı əsas şərtlərdən biri hesab etmək məqsədəuyğundur. Tələbənin fəaliyyətinin hər hansı bir növü üzrə bu və ya digər tədbirin, işin təşkili zamanı mədəni tərbiyənin əsas məqsədinə çatmaq üçün söylər və qüvvələr səfərbər edilməlidir.

Ali təhsil müəssisələrində auditoriyadankənar tədbirlər zamanı “Həyatda fəal mövqe tutmaq nə üçün lazımdır?”, “İdarəetmə mədəniyyəti: o nəyi nəzərdə tutur?” mövzularında disputlar; “Ölkənin tamhüquqlu vətəndaşın”, “Vətən qarşısında borcun”, “Lider olmaq üçün nə lazımdır?” mövzularında söhbətlərin keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır. “Canavar balası”, “Fəryad”, “Dolu” və s. filmlərə baxılması, “yazıçı A.Abbasovun “Fateh Sultan Məhmət” romanının oxunması və onların müzakirəsini keçirilməsi faydalıdır.

İctimai və siyasi fəaliyyət tələbələrin fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılmasının ən yüksək təzahürü və vacib vasitəsidir. Ali təhsil müəssisəsində gənclər təşkilatı fəallığının, muzey işçilərinin, ədəbi və yaradıcı dərnək və birliklərin işi yaxşı təşkil olunduqda, müəllim-tələbə münasibətləri səmərəli qurulduqda uğurlara çətinlik çəkmədən nail olmaq mümkündür.

Problemin aktuallığı. Gənc nəsilə fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması həmişə aktual olmuş və aktual olmaqda qalır.

Problemin yeniliyi. Məqalədə tələbələrdə fəal həyat mövqeyinin tərbiyə olunmasının vacibliyindən söz açılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə magistrantlar və doktorantlar üçün faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N. Pedagogika: Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti / A.N. Abbasov, R.R. Məmmədzadə, L.A. Məmmədli. –Bakı: Mütərcim, –2021. – 704 s.
2. Abbasov, A.N. Pedagogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik / A.N. Abbasov, L.A. Məmmədli, İ.B. Əmirəliyeva. –Bakı: Mütərcim, –2022. – 464 s.
3. Məmmədli, L.A. Pedagogika nəzəriyyəsi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti / L.A. Məmmədli. – Bakı: Mütərcim, –2022. –232 s.

Redaksiyaya daxil olub: 31.08.2026